

TRAVESÍA ATÉ MAR MAIOR: CONTEXTO LITERARIO E BIOGRÁFICO DO PRIMEIRO MANUEL MARÍA

Rosalía Fernández Rial
Universidade de Santiago de Compostela

Resumo: Este artigo presenta un percorrido bio-bibliográfico a través dos sete libros de poemas publicados polo poeta Manuel María na década que abrangue desde os anos 50 até comezos dos 60. Dun xeito máis específico céntrase nos títulos seguintes: *Muiñeiro de brétemas* (1950), *Morrendo a cada intre* (1952), *Advento* (1954), *Terra Chá* (1954), *Documentos persoais* (1958), *Libro de pregos* (1962) e *Mar Maior* (1963).

O enfoque adoptado fundaméntase no concepto de intertextualidade acuñado por Bajtín e establece certos vínculos literarios entre os libros citados e outras obras co fin de que esas relacións nos permitan afondar na comprensión da escritura do autor protagonista ao tempo que dilucidan aspectos do contexto vital e literario onde Manuel María se insire no período referido.

Finalmente, cómpre aludir a que o modo de expresión empregado para transmitir os citados contidos se sitúa nun estilo literario e cunha tendencia ao simbólico e metafórico, sen perder o rigor inherente ao ámbito académico e ao eido da investigación filolóxica.

Abstract: This paper presents a bio-bibliographic review of the seven poetry books published by poet Manuel María from the early 50s to the early 60s. Specifically, it focuses on the following works: *Muiñeiro de brétemas* (1950), *Morrendo a cada intre* (1952), *Advento* (1954), *Terra Chá* (1954), *Documentos persoais* (1958), *Libro de pregos* (1962) and *Mar Maior* (1963).

The adopted approach is based on the concept of intertextuality coined by Bakhtin and provides several literary links between the aforementioned books and other works in order to have a better understanding of the author's writing. Furthermore, those relations can clarify certain aspects of Manuel María's living and literary environment in the studied period.

Lastly, it must be noted that the mode of expression used to convey these contents will have a literary style and a tendency towards symbolism and metaphor, without forgetting the rigor expected from academia and philological research.

Palabras chave: Literatura galega, poesía, intertextualidade, biografía, Manuel María, crítica literaria.

Key words: Galician literature, poetry, intertextuality, biography, Manuel María, literary criticism.

Teño un barco de xoguete
e nel me quero embarcar.
Polos mares dos meus soños
iquen me verá navegar!
Navegarei por mil ríos,
sete mares hei cruzar.
¡No meu barco de xoguete
cansarei de viaxar...!

Manuel María

Do que nunca cansarei é de regresar, unha e outra vez, ás voces de Manuel María. Quizais porque soan, en cada lectura, dun xeito diferente; infindo e poliédrico, coas cen faces do diamante poético en polifonía coral.

Cos seus versos e o LP dos *Soños na gaiola* dando voltas no tocadiscos dunha infancia xeracional quixera navegar, nesta miña década dos vinte aos trinta anos presentes á vintena e trintena do autor admirado. Sobre o “barco de xoguete” do oficio filolóxico e literario dispoñime a navegar os “sete mares” dos sete libros de poemas principais que publicou o autor chairego entre os anos 50 e comezos dos 60: *Muiñeiro de brétemas* (1950), *Morrendo a cada intre* (1952), *Advento* (1954), *Terra Chá* (1954), *Documentos persoais* (1958), *Libro de pregos* (1962) e *Mar Maior* (1963).

A través dos “mil ríos” que o poeta nacional nos outorga, despregarei distintos fíos dunha mesma rede crítica para trazar un estudo-travesía en diferentes direccións. Así, tratarei de tecer o compoñente biográfico de Manuel María coas obras líricas citadas e con algúns escritores implícita ou explicitamente referenciais nos versos do bardo outeirés. Materializaremos, dese xeito, nesta última pretensión, a propiedade que Bajtín consideraba inherente a todo produto textual; a intertextualidade. Unha condición imprescindible para comprender a un creador que, como receptor literario declara posuír unha “capacidade de entusiasmo case ilimitada” (2001a: 11).

Precisamente ese entusiasmo de Manuel María por “cultivarse” (e o termo non é gratuío, nun poeta tan enraizado no contexto rural galego) condúcenos a un dos primeiros enredos da intertextualidade referida:

A comezos da década dos 50, Manuel María vivirá unha forte crise persoal provocada polo falecemento do seu irmán, o cal o conducirá, en parte, a procurar un determinado tipo de lecturas na biblioteca do seu tío, titor seu desde a morte do pai. Como recolle Queixas (2016: 47) dun escrito que o propio autor nos deixou:

Todo o despertar da adolescencia á vida sexual, á intelectual, o non atoparme conforme co mundo en que vivía (tanto no aspecto político como no relixioso), produciu en min unhas crises terribles. Isto levoume a asimilar moi ben a filosofía existencialista [...]. Na biblioteca de meu tío crego, atopei algúns libros de Heidegger, unha obra de divulgación que era a *Existencia trágica*, de Delp, e algunhas obras de Unamuno [...].

Pois ben, para min nesta declaración do noso Poeta, existen varios factores determinantes dentro das obras que imos analizar a continuación:

–Por unha banda a influencia do “existencialismo”, unha corrente de pensamento subxacente nos sete poemarios que imos analizar pero que, ao mesmo tempo, nos serve para clasificar esas obras líricas en dúas etapas fundamentais:

Un primeiro existencialismo máis marcado e focalizado no “eu lírico”, conxugado con imaxes surrealistas, tal e como establece Armando Requeixo¹ e que está presente en: *Muiñeiro de brétemas*, *Morrendo a cada intre* e *Advento*.

E unha segunda fase con máis variedade en fondo e forma onde o intimismo e o existencialismo seguen presentes como contido pero cunha expresión que aposta polo accesible e sinxelo. Enmarcaríamos aí: *Terra Chá*, *Documentos persoanaes*, o *Libro de pregos* e *Mar Maior*.

Todo isto sendo sempre conscientes da poliédrica condición da obra de Manuel María, tan difícil de sistematizar en moitas ocasións.

–Por outra banda, e sen perder de vista o argumentado, quixera destacar, precisamente, un factor que, penso, pode abrir novas perspectivas de análise menos taxonomistas e quizais por iso tanto ou máis apropiadas para comprender a obra do noso Poeta. Así, retomando a cita, e seguindo o modelo aludido, estendo outra das referencias intertextuais. Alude Manuel María á súa lectura do ensaio unamuniano. Nesa liña, se ben os principios ideolóxicos de ambos os autores son moi distantes, existe un concepto acuñado polo autor da xeración do 98 española que pode resultar de utilidade para a singradura que estamos xa a emprender:

Trátase do concepto de “Intrahistoria”, metaforizado do seguinte xeito en comparación coa Historia:

1 Na seguinte ligazón: <http://armandorequeixo.blogaliza.org/2016/10/06/a-escrita-multiple-de-manuel-maria/>

As ondas da historia, co seu rumor e a súa espuma que reverbera ao sol, rodan sobre un mar continuo, fondo, inmensamente máis fondo que a capa que ondula, sobre un mar silencioso e a cuxo último fondo nunca chega o sol. Todo o que contan a diario os xornais, a historia toda do “presente momento histórico”, non é senón a superficie do mar, unha superficie que se xea e cristaliza nos libros e rexistros [...]. (Unamuno 1895 [1991]: 51).

Os xornais nada din da vida silenciosa dos millóns de homes sen historia que a todas horas do día e en todos os países do globo se erguen a unha orde do sol e van aos seus campos a proseguir o escuro e silencioso labor cotián e eterno, ese labor que como o das madrêporas suboceánicas, bota as bases sobre as que se alzan os illotes da historia. Sobre o silencio augusto, dicía, apóiase e vive o son; sobre a inmensa humanidade silenciosa érguense os que fan ruído na historia. Esa vida intra-histórica, silenciosa e continua como o fondo vivo do mar, é a sustancia do progreso, a verdadeira tradición, a tradición eterna...”. (1985 [1991]).

En efecto, esa vida intrahistórica de Outeiro de Rei, esa tradición galega, perfectamente sintetizada dun modo simbólico na Casa de Hortas e a Tribo Chairega á que aluden biógrafos como Queixas (2016) está omnipresente nos sete poemarios transitados e é unha característica fundamental destes. Feito que, por certo, nos remite directamente á vida de Manuel María e que volve dividir as obras nunha clasificación semellante á aludida, pois é a partir de 1953 cando se intensifica o reencontro coa vida chairega, coas raíces, e é nese momento cando se incrementa a produción do Poeta.

Se ben, cómpre anotar e ter presente que esa travesía, ese fondo mariño silandeiro da vida chairega transcende tamén a superficie oceánica da historia e é a nosa obriga afianzar tal transvase, en retroalimentación constante: desde a Casa de Hortas á Real Academia Galega, da terra labrega ao agromo da historia literaria do país.

Vida, lecturas e obra de Manuel María, pois, como trama e urdidreira dunha rede textual e biográfica coa que navegar polos “sete mares” sobre “barcos de xoguetes”, “sen saír do fogar”.

Como xa se anunciou ao comezo, consideramos que eses “sete mares” poéticos son susceptibles de dividirse en dous grandes océanos literarios: por unha banda *Muiñeiro de brétemas*, *Morrendo a cada intre* e *Advento*. E, por outra: *Terra Chá*, *Documentos personaes*, o *Libro de pregos* e *Mar Maior*. Temos, así, un:

1.

Océano surrealista e existencial: *Muiñeiro de brétemas*, *Morrendo a cada intre e Advento*.

En coherencia con todo o anotado e, como contexto biográfico xeral, *Muiñeiro de brétemas* foi escrito, segundo o propio autor, nos meses de verán en Outeiro de Rei, á beira do Miño. Daquela Manuel María tiña tan só 19 anos e acababa de rematar os estudos de bacharelato en Lugo, onde comezara a participar en diferentes tertulias literarias tras pronunciar en público un relatorio inicial sobre Juan Ramón Jiménez e a Vangarda na literatura española.

Sobra recordar que Juan Ramón Jiménez foi un referente indubidable para a Xeración Poética do 27; unha nómina de autores aos que Manuel María chegará a través so seu mestre Lázaro Montero. Todas esas referencias son constantes en *Mar Maior*; incluso no propio tratamento dese símbolo mariño, que abrangue desde a dimensión metafísica juanramoniana até o máis exaltado e mimético do real presente en Alberti.

E se queremos fiar aínda máis fino dentro da rede intertextual, decatáronos de que, curiosamente, Juan Ramón Jiménez foi un admirador declarado da obra de Rosalía de Castro, como testemuña en *El Modernismo. Notas de un curso* (1953). E Manuel María, á súa vez, confesa que cando escribiu *Muiñeiro de brétemas* entre as súas lecturas ocupaba un lugar predilecto Rosalía de Castro e, por suposto tamén, algún poema de Manuel Antonio. Vangarda galega por excelencia.

Máis alá, no manifesto por excelencia da *Avant-garde* Atlántica, Manuel Antonio. Na travesía por antonomasia *De catro a catro*:

O cadavre d'o Mar
 fixo d'o barco un cadaleito
 Fume de pipa Saudade
 Noite Silenzo Frío

De catro a catro a Muiñeiro de brétemas. De Manuel Antonio a Manuel María:

E se non cantan os grilos
 é porque a miña chalana
 quedouse en algún esteiro.
 Fume azul
 e promesas
 enguedelladas
 nas silveiras.

Versos chairegos que desembocan en mar interior, entre silveiras. Sempre coa pegada persoal de Manuel María, intrahistoria outeireira, supra-Historia galega e tras-Atlántica. Recordemos, neste punto, que *Muiñeiro de brétemas* é o primeiro libro publicado en galego por un mozo despois da Guerra Civil.

Alén diso, descrito surrealismo mariño e interno, esas imaxes vangardistas e esencialmente galegas, esténdense, aínda que dun xeito diferente até *Morrendo a cada intre* e *Advento*.

O primeiro, rematado de escribir en 1950 xorde, como apunta Milo Valdonesos e se recolle nas obras completas de Manuel María (2001), no marco dunha Galicia erma de cultura e cuxa única saída é a emigración. Un contexto onde os únicos signos de galegitude resisten en círculos culturais reducidos, especialmente nas tertulias nas que Manuel María continúa a participar no Lugo de Luís Pimentel, Ánxel Fole ou Ánxel Johán, coordinador de Xistral.

Ese cadro de resistencia, a loita social e a vontade de renovación son, por tanto, constantes neste poemario:

O mundo é unha bota de montar
ou o baile de pensamentos sen fiestras
nin claridades de horas definidas

Unha imaxoloxía que se enreda, en gran medida, co *Poeta en Nueva York* lorquiano, cume do rupturismo surrealista e de tinte social. “Bota de montar” coa que Manuel María cabalga o simbolismo ecuestre do granadino, mundo mascarón e danza onírica:

el abollado mascarón danzaba.
Medio lado del mundo era de arena,
mercurio y sol dormido el otro medio

Xogos hipnóticos presentes tamén en *Advento*: “Todas as imaxes / semelláranse aos espellos / máis atroces” [...] “Haberá alcohol e transatlánticos famentos de primaveras e de sangues”. [La sangre no tiene puertas en vuestra noche boca arriba.]

Precisamente eses “transatlánticos famentos de primaveras e de sangues” recórdannos que a nosa travesía debe continuar, segundo océano a través.

2.

Quédannos por transitar os poemarios da última fase: *Terra Chá*, *Documentos persoais*, *Libro de pregos* e *Mar Maior*.

E chegado este momento, quixera regresar ao poema de partida: “Andiven tódolos mares! / Xa cansei de navegar / co meu barco de xoguete / sin salir do meu fogar!” > Como se a travesía, efectivamente avanza dun xeito circular. Como o *Arredor de si* de Otero Pedrayo, este último océano desemboca por completo na Terra Chá.

Si, certo, a intrahistoria, o fondo mariño chairego resulta omnipresente na obra do Poeta, mais un poemario que leva por título *Terra Chá* e cuxas voces líricas emanan da forza telúrica máis auténtica e enraizada obrígnannos a contemplar o tecido da literatura coa paisaxe, coas xestas, lagos e piñeiros.

Enlazando coas palabras de Ánxel Fole: *Terra Chá* caracterízase por “un xeito máis puro de sentir e expresar as cousas. Unha fontenla de auga cristiáña que remanez dunha fenda do monte”.

Desde o punto de vista do enredo crítico, gustaríanos aludir ao coñecido estudo de Aurora López e Andrés Pociña (2010: 102-104) sobre a intertextualidade en Rosalía, que despois de transitar todas as Rosalías-Espronceda, Heine, Hölderlin ou Machado establecidas por Carvalho Calero ou Rodríguez Fer chegan á Rosalía-Rosalía. Conclúen, así, por entender a Rosalía desde a súa voz propia e auténtica.

Tamén eu –navegar–. Tamén eu comprendo chegado a este punto da Singratura ao Manuel María-Manuel María.

Ao Manuel María-*Terra Chá*: *A Terra Cha somentes é: / un povo aquí, outro acolá*,

Ao Manuel María que amosa o carné de identidade nos *Documentos persoais*:

Eu son Manuel María. Nacín no 29, o 6 de Outono, en Outeiro de Rei da Terra Chá. Son dunha caste rexa de labregos fieles á súa terra e ao seu Deus. Agora son un namorado.

Un namorado da terra, si. Mais un namorado tamén de Saleta, a quen coñece no 53, un ano antes de escribir esas palabras. No 53 ambos namoran e no 59 casan e instálanse en Monforte... Será alí cando aumente a súa produción e, a súa poética derive no *Libro de pregos* e en *Mar Maior*.

–O primeiro supón unha volta ao existencialismo mais agora cunha orientación marcadamente relixiosa: “¡Deus: miña paixón, miña agonía!”. Un vocativo

constante, interrogante, a maior parte das veces desolado. Orixinariamente por aquela morte inexplicable do irmán.

–O segundo, *Mar Maior*, a nosa chegada a porto, a rede desde o Mendiño que abre o libro –“Non hei barqueiro nin remador; / morrerei fremosa no mar maior...”– e a relación de todo o comentado:

O Manuel María-Manuel María, cunha voz propia, inconfundible que fai transcender a intrahistoria do fondo mariño chairego coa historia da Galiza á que constantemente canta, sen esquecer o existencialismo e a soidade sempre presentes:

Estou entre a néboa aquí en Galiza [...] Profesei de labrego dende neno / na miña Terra Chá, senlleira e longa. Por sucos teño as miñas veas, unha soidade fonda

–Non hei barqueiro nin remador;
morrerei fremosa no mar maior...–

Mais teño, agora si, a voz poética do Manuel María-Manuel María, o “barco de xoguete” que nos permite transitar, unha e outra vez, os mares dos seus versos, sen saír do fogar. Co LP dos *Soños na gaiola* dando voltas no tocadiscos dunha infancia xeracional, rodando, “arredor de si”, nunha travesía circular:

Teño un barco de xoguete
e nel me quero embarcar.
Polos mares dos meus soños
iquen me verá navegar!
Navegarei por mil ríos,
sete mares hei cruzar.
¡No meu barco de xoguete
cansarei de viaxar...!

Manuel María

REFERENCIAS BIBLIOGRÁFICAS

- Bajtín, Mijaíl (1979): *Estética de la creación verbal*. México: Siglo XXI.
- García Lorca, Federico (1940): *Poeta en Nueva York*. México: Ed. Séneca.
- Manuel Antonio (1928 [2016]): *De catro a catro*. Santiago de Compostela: Alvarellos editora / Consorcio de Santiago.
- Manuel María (1950): *Muiñeiro de brétemas*. Pontevedra: Colección Benito Soto.
- (1952): *Morrendo a cada intre*. Lugo: La Voz de la Verdad.
- (1954): *Advento*. Buenos Aires: Galicia do Centro Galego de Buenos Aires.
- (1954): *Terra Chá*. Lugo: Ediciones Celta.
- (1958): *Documentos persoais*. Lugo: Ediciones Celta.
- (1962): *Libro de pregos*. Lugo: Ediciones Celta.
- (1963): *Mar Maior*. Vigo: Galaxia.
- (1968): *Os sonhos na gaiola*. Lugo: Cartonaxes Anmi.
- (2001a): *Obra poética completa I (1950-1979)*. A Coruña: Espiral Maior.
- (2001b): *Obra poética completa II (1991-2000)*. A Coruña: Espiral Maior.
- Jiménez, Juan Ramón (1953): *El Modernismo. Notas de un curso*. Madrid: Aguilar.
- Pociña Pérez, Andrés e Aurora López López (2010): “Cara a unha Rosalía sen deturpacións”, *Galegos = Gallegos* 10, 102-104.
- Queixas Zas, Mercedes (2016): *Labrego con algo de poeta: biografía de Manuel María*. Vigo: Galaxia.
- Unamuno, Miguel de (1895/1991): *En torno al casticismo*. Madrid: Espasa-Calpe.